माध्यमिक तहको अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण
विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि प्रस्तुत
शोध-प्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता
गजेन्द्र सापकोटा
परीक्षा रोल नं. २८००३५/२०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-४८-१७७१-२०००

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६७

माध्यमिक तहको अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप - गजेन्द्र सापकोटा (२०६७)

माध्यमिक तहको अनिवार्य विषयहरूमा शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण
विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि प्रस्तुत
शोध-प्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता
गजेन्द्र सापकोटा
परीक्षा रोल नं. २८००३५/२०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-४८-१७७१-२०००

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६७

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र श्री गजेन्द्र सापकोटाले **"माध्यमिक तहको अनिवार्य विषयहरुमा शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप"** शीर्षकमा शोध प्रतिवेदन मेरो निर्देशनमा लेखन कार्य पूरा गर्नु भएकोले आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उप.प्रा. यशोधरा पन्त

शोध-निर्देशक

मिति : २०६७/१२/०१

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टीकरण विषयका छात्र श्री गजेन्द्र सापकोटाले **"माध्यमिक तहको अनिवार्य विषयहरुमा शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप"** शोध शीर्षकमा शोध प्रतिवेदन तयार गरी आवश्यक मूल्याङ्कन गर्न स्वीकृतिको लागि सिफारिस साथ यस समितिमा पेश गर्नु भएकोमा यस समितिबाट मूल्याङ्कन गरी स्वीकृती गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति		**हस्ताक्षर**
१.	सह प्रा. नारायण बस्नेत (विभागीय प्रमुख)	....
२.	उप प्रा. यशोधरा पन्त (शोध निर्देशक)	....
३.	उप प्रा. किरणराम रञ्जितकार (बाह्य परीक्षक)	....

मिति : २०६७/१२/०७

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि **"माध्यमिक तहको अनिवार्य विषयहरमा शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप"** शीर्षकको लागि आफ्नो अति व्यस्त र अमूल्य समयका बाबजुद पनि समय मिलाइ निर्देशन, सल्लाह, सुझाव र सदैव उत्प्रेरणा प्रदान गरी पथप्रदर्शन गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुआमा एवं शोधनिर्देशक यशोधरा पन्तज्यूप्रति हृदयदेखि नै आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । यसैगरी शोध विषयको छनौट, प्रस्तावना स्वीकृत एवं अध्ययन कार्यको लागि आवश्यक प्रबन्ध, सल्लाह र पथप्रदर्शन गर्नुहुने तत्कालीन विभागीय प्रमुख प्रा. डा. तीर्थराज पराजुलीज्यूप्रति पनि आभारी छु ।

शोधपत्र लेखन कार्यमा आवश्यक सल्लाह एवम् स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख सह प्रा. नारायण बस्नेतज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै शोध पत्र पूरा गर्ने अवस्थासम्म आउन सहयोग पुऱ्याइदिनु हुने गुरुहरु श्री किरणराम रञ्जितकार, श्री शिवराज बडु, श्री विश्ववाला थापाज्यूप्रति कृतज्ञ रहेको छु । यस अनुसन्धानको क्रममा आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने श्री जनप्रकाश उ.मा.वि., लेखनाथ १, भण्डारढिक, श्री लक्ष्मी उ. मा.वि. लेखनाथ ३, अर्घौं, श्री अमरज्योति गाउँ फर्क मा.वि. लेखनाथ ५, जलधारे र श्री लक्ष्मी आदर्श उ. मा.वि. लेखनाथ ७, शिशुवा विद्यालय परिवार र मलाई विभिन्न पक्षबाट सहयोग पुऱ्याउनु हुने मेरो घरपरिवारप्रति हृदयदेखि धन्यवाद नदिइरहन सक्दिन ।

निरन्तर आवश्यक सल्लाह, सुझाव प्रदान गरिदिनु हुने मेरा आत्मीय साथीहरु विष्णु शर्मा, नवराज तिमिल्सिना, गणेश प्रसाद तिमिल्सिना, शंखरनाथ खनाल, शरदराज सापकोटा साथै सम्पूर्ण साथीहरुप्रति र आफ्नो व्यस्त समयका बाबजुत पनि समयमै कम्प्युटर टङ्कन, छपाई फोटोकपी बाइन्डिङ्ग कार्यमा सहयोग गर्नुहुने दुर्क कम्प्यटुर सिस्टम, कीर्तिपुरका दुर्कमान महर्जनप्रति समेत हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

गजेन्द्र सापकोटा

कास्की, लेखनाथ न.पा. ६

शोधसार

नेपालको शिक्षा प्रतिवेदन २०४९ र उ.रा.शि.आ.को प्रतिवेदन २०५५ ले निर्दिष्ट गरे अनुसार माध्यमिक तहमा नेपाली, अंग्रेजी, गणित, विज्ञान, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षालाई अनिवार्य विषयको पाठ्यक्रम भाग १ को रुपमा लागू गर्दै आइरहेको छ । माध्यमिक तहको अनिवार्य विषयहरुमा शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था अध्ययनको उद्देश्य अन्तर्गत मा.वि. तहमा शिक्षण गर्ने शिक्षकको पृष्ठभूमि पहिचान गर्नु, शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था पत्ता लगाउनु र शिक्षणप्रति शिक्षक र विद्यार्थीहरुको दृष्टिकोण पहिचान गर्नु रहेको थियो । यो अध्ययन कास्की जिल्ला लेखनाथ नगरपालिकाका ४ वटा मा.वि.लाई उद्देश्यात्मक नमूना छनौट विधिद्वारा सोही विद्यालयमा अध्यापनरत २४ जना शिक्षक, ४ जना प्र.अ. लाई अन्तर्वार्ता र ३२ जना विद्यार्थीलाई समूह छलफल निर्देशिका तथा कक्षा शिक्षण अवलोकनबाट सूचना संकलन गरिएको थियो ।

अध्ययनको प्राप्तिमा कक्षाकोठा व्यवस्थापन सामान्यतया सबै विद्यालयमा राम्रो पाइयो भने अनिवार्य विषय शिक्षकहरु बढी स्थानीय ब्राह्मण समुदायका पुरुष, धार्मिक अवस्था हिन्दु, मातृभाषा नेपाली, आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता स्नातक तह उत्तिर्ण गरेका, तालिम प्राप्त, अध्यापन र अध्ययन गर्ने विषय एउटै पाइयो । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सबै विषय शिक्षकले लिखित पाठयोजना निर्माण नगरिकन कक्षा शिक्षण गर्दा पूर्व पाठको स्मरण गराई नयाँ पाठको सुरुवात गर्दै कहिलेकाहीँ मात्र शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरी सोही अनुरुप व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गरी लिखित र मौखिक प्रश्नद्वारा मूल्याङ्कन गरी अन्त्यमा पाठको सारांश बताई आवश्यकता अनुसार गृहकार्य दिने र हेर्ने गरिएको पाइयो । सुधारात्मक शिक्षणको लागि लिखित रुपमा पाठयोजना निर्माण गरी, विषयवस्तु अनुसारका शैक्षिक सामग्रीद्वारा शिक्षण विधिको छनौट र प्रयोगद्वारा निरन्तर मूल्याङ्कन गरी तत्कालै पृष्ठपोषण दिनुपर्ने, यसका लागि प्रत्येक कक्षामा विद्यार्थी संख्या बढीमा २५ जना राखी विषयवस्तु अनुसारका शैक्षिक सामग्री सम्बन्धित निकायले व्यवस्था गर्नुपर्ने अधिकांश शिक्षक तथा विद्यार्थीको दृष्टिकोण पाइयो ।

सुधारात्मक शिक्षणको लागि विद्यार्थी संख्या प्रत्येक कक्षामा २५ जना सम्म राखी विषयवस्तु अनुसार लिखित पाठयोजना निर्माणद्वारा विद्यार्थीलाई उत्प्रेरित गरी आवश्यक शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरी विषयवस्तु अनुसार शिक्षण विधिको प्रयोग गर्दै निरन्तर मूल्याङ्कनका साधनद्वारा मूल्याङ्कन साथै तत्काल पृष्ठपोषण शिक्षकले दिनुपर्दछ । यसरी प्रभावकारी शिक्षणका लागि सम्बन्धित निकायले विद्यालयमा आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था गरी शिक्षकलाई शिक्षण सम्बन्धी तालिम दिई समय समयमा कक्षा अवलोकन गर्नुपर्ने सुझावहरु दिएका छन् ।

विषय-सूची

सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञताज्ञापन	III
शोधसार	IV
विषयसूची	V
तालिका सूची	VIII
संक्षिप्तिकरण शब्दसूची	IX

अध्याय-एक

परिचय

		पेज नं.
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
	१.१.१ अध्ययन क्षेत्र	७
१.२	समस्याको कथन	८
१.३	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	९
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	९
१.५	अध्ययनको औचित्य	१०
१.६	अध्ययनको सिमाङ्कन	१०
१.७	सम्बन्धित शब्दको परिभाषा	११

अध्याय-दुई

पूर्व साहित्यको समीक्षा

२.१	सैद्धान्तिक अध्ययन	१३
२.२	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१४
२.३	अवधारणाात्मक ढाँचा	१९

अध्याय-तीन

अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धान ढाँचा	२१
३.२	जनसंख्या र नमूना छनोट	२१
	३.२.१ क्षेत्र छनौट	२१
	३.२.२ विद्यालय छनौट	२२

३.२.३ प्रध्यानाध्यापक छनौट २२
३.२.४ शिक्षक छनौट २२
३.२.५ विद्यार्थी छनौट २२
३.३ साधनको निर्माण २३
३.३.१ अन्तर्वार्ता निर्देशिका २३
३.३.२ लक्षित समूह छलफल २३
३.३.३. कक्षा अवलोकन फाराम २४
३.३.४ दस्तावेज अध्ययन २४
३.४ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २४
३.५ विश्लेषण प्रक्रिया २५
३.६ साधनको वैधता निर्धारण २५
३.७ नैतिकताको मापदण्डहरू २५

अध्याय-चार

तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या

४.१ शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि २६
४.१.१ नेपाली विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि २६
४.१.२ अंग्रेजी विषय शिक्षण गर्न शिक्षकहरको पृष्ठभूमि २८
४.१.३ गणित विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकको पृष्ठभूमि २९
४.१.३ विज्ञान विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकको पृष्ठभूमि ३१
४.१.५ सामाजिक अध्ययन शिक्षण गर्ने शिक्षकको पृष्ठभूमि ३३
४.१.६ स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा शिक्षण गर्न शिक्षकको पृष्ठभूमि ३४
४.२ शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३६
४.२.१ कक्षाकोठा व्यवस्थापन ३६
४.२.२ शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापप्रति प्रधानाध्यापकको प्रतिक्रिया ३८
४.२.३ नेपाली विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ३९
४.२.४ अंग्रेजी विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४१
४.२.५ गणित विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४३
४.२.६ विज्ञान विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४५
४.२.७ सामाजिक विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४७
४.२.८ स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४९

४.३ शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप्रति शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५२
४.३.१ नेपाली विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलाप्रति शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५२
४.३.२ अंग्रेजी विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५३
४.३.३ गणित विषय शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५३
४.३.४ विज्ञान विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५४
४.३.५ सामाजिक अध्ययनको विषय शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५५
४.३.६ स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापप्रति शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण ५५

अध्याय-पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ प्राप्ति ५७
५.२ निष्कर्ष ६०
५.३ सुझावहरु ६२

सन्दर्भ सूची

अनुसूची

नक्शा

तस्वीर

विद्यालयका चिठ्ठीहरु

तालिका सूची

तालिका नं. ४.१ : नेपाली विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि २७

तालिका नं. ४.२ : अंग्रेजी विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि २८

तालिका नं. ४.३ : गणित विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि ३०

तालिका नं. ४.४ : विज्ञान विषय शिक्षण गर्ने शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि ३२

तालिका नं. ४.५ : सामाजिक अध्यापन गराउने शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि ३३

तालिका नं. ४.६ : स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण अध्यापन गराउने शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि ३५

तालिका नं. ४.७ : कक्षाकोठा व्यवस्थापन ३७

तालिका नं. ४.८ : नेपाली विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४०

तालिका नं. ४.९ : अंग्रेजी विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४२

तालिका नं. ४.१०: गणित विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४४

तालिका नं. ४.११: विज्ञान विषयमा शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४६

तालिका नं. ४.१२: सामाजिक विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ४८

तालिका नं. ४.१३: स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण विषयको शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था ५०

सङ्क्षिप्त शब्दावलि

उ.मा.वि. - उच्च माध्यमिक विद्यालय

उ.रा.शि.आ. - उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग

गा.वि.स. - गाउँ विकास समिति

नि.मा.वि. - निम्न माध्यमिक विद्यालय

प्र.अ. - प्रधानाध्यापक

प्रा.वि. - प्राथमिक विद्यालय

मा.वि. - माध्यमिक विद्यालय

रा.शि.आ. - राष्ट्रिय शिक्षा आयोग

ले.न.पा. - लेखनाथ नगरपालिका

CDC - Curriculum Development Centre

CERID - Research Centre for Education Innovation and Development

T.U. - Tribhuvan University